

УДК 343.146

Ірина Крицька,*аспірант кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ЗБЕРІГАННЯ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: МЕТА, СПОСОБИ, УМОВИ Й СУБ'ЄКТИ

Стаття присвячена аналізу норм Кримінального процесуального кодексу України, підзаконних нормативно-правових актів стосовно питання зберігання речових доказів у кримінальному провадженні. На підставі проведеного дослідження, а також узагальнення судової практики автор виявляє колізії та прогалини в нормативному регулюванні й формулює пропозиції щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства України в цьому напрямі.

Ключові слова: речові докази, формування доказів, зберігання речових доказів, умови та способи зберігання.

Постановка проблеми. Формування речових доказів і їх використання в кримінальному провадженні неможливе без здійснення допоміжної, забезпечувальної діяльності, орієнтованої на збереження самого матеріального носія та його доказових ознак. Крім того, зберігання речових доказів є не лише гарантією реалізації завдань кримінального провадження, закріплених у ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), а й необхідною умовою дотримання майнових прав осіб, речі яких були вилучені як речові докази в кримінальному провадженні.

Проблема зберігання речових доказів була предметом дослідження деяких вітчизняних і зарубіжних учених: Д.Т. Арабулі, О.Є. Головкина, С.О. Ковальчука, О.О. Рясова, Ю.В. Худякової, С.С. Чернової, О.С. Шалякіної та інших. Водночас системне дослідження зберігання речових доказів через розкриття таких його ознак, як мета, способи, умови та суб'єкти, досі не проводилося.

Мета статті. Викладене дає змогу визначити метою статті дослідження мети, способів, умов і суб'єктів зберігання речових доказів, узагальнення судової практики із цього питання, а також виявлення колізій і прогалин у нормативному регулюванні та формулювання пропозицій щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства України в цьому напрямі.

Виклад основного матеріалу. Задля полегшення сприйняття матеріалу стосовно змісту зберігання матеріальних об'єктів як речових доказів виокремимо такі ознаки: 1) мета зберігання; 2) способи зберігання; 3) умови зберігання; 4) суб'єкти зберігання.

1) **Мета зберігання.** Зазвичай у науковій літературі призначення зберігання речових доказів убачають у забезпеченні схоронності самих речових доказів, їх ознак і властивостей [1, с. 198; 2, с. 56–64; 3, с. 65]. Ю.В. Худякова зазначає, що порядок зберігання речових доказів має на меті забезпечити процес доказування й

майнові інтереси потерпілого, обвинуваченого та інших учасників процесу. При цьому вчена виокремлює ще завдання зберігання, які відповідають цій цілі: а) забезпечення збереження властивостей і якостей самого доказу; б) забезпечення умов, які б виключали доступ до речових доказів сторонніх осіб з метою запобігання їх можливій фальсифікації та зміни властивостей зацікавленими особами; в) забезпечення допустимості доказів; г) забезпечення майнових інтересів потерпілого, обвинуваченого й інших учасників процесу в тих випадках, коли як речові докази фігурують речі самого потерпілого та інших учасників процесу, а також коли як речові докази визнаються предмети, гроші й цінності, нажиті злочинним шляхом, які дуже часто використовуються для відшкодування матеріальної шкоди, завданої злочином [4, с. 153–154].

Видається, що мета зберігання речових доказів полягає у збереженні матеріального носія (матеріальної форми речового доказу) та його доказових ознак і властивостей (змісту речового доказу), тобто запобіганні їх утратам, пошкодженню, зміні, спотворенню тощо, для забезпечення використання сформованих речових доказів у кримінальному провадженні, а також дотримання майнових прав учасників кримінального провадження.

2) **Способи зберігання.** В основу диференціації способів зберігання матеріальних об'єктів як речових доказів насамперед покладається місце зберігання, яке залежить від характеристик самого об'єкта зберігання: його параметрів, кількості, хімічного складу, особливої цінності, правового режиму інформації, що міститься на матеріальному носії, належності до предметів, вилучених з обігу або обмежених в обігу тощо.

На підставі аналізу нормативного змісту ст. 100 КПК, а також приписів, закріплених у Порядку зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під

час кримінального провадження (далі – Порядок), можна виокремити такі способи зберігання: 1) зберігання разом із матеріалами кримінального провадження в індивідуальному сейфі (металевій шафі) слідчого, який здійснює кримінальне провадження; 2) зберігання у спеціальних приміщеннях органу, у складі якого функціонує слідчий підрозділ; 3) зберігання в режимно-секретному підрозділі органу, у складі якого функціонує слідчий судозділ; 4) зберігання у спеціальних установах і підприємствах; 5) зберігання у власника (законного володільця) відповідного матеріального об'єкта.

Зупинимось більш докладно на аналізі останнього з наведених способів зберігання. За загальним правилом, передбаченим ч. 2 ст. 100 КПК, речовий доказ або документ, наданий добровільно або на підставі судового рішення, зберігається у сторони кримінального провадження, якій він наданий. Водночас, відповідно до п. 1 ч. 6 ст. 100 КПК, передбачена можливість передачі речових доказів на відповідальне зберігання власника (законного володільця). Така передача можлива лише щодо обмеженого кола матеріальних об'єктів, зокрема йдеться про речові докази, що не містять слідів кримінального правопорушення, у вигляді предметів, великих партій товарів, зберігання яких через громіздкість або з інших причин неможливе без зайвих труднощів або витрат щодо забезпечення спеціальних умов, зберігання яких спільномірне з їх вартістю, а також речові докази у вигляді товарів або продукції, що піддаються швидкому псуванню, та за умови, що це можливо без шкоди для кримінального провадження.

У цьому пункті законодавець говорить також про альтернативу – повернення таких матеріальних об'єктів власнику (законному володільцю). Однак, як слушно зауважує С.О. Ковальчук, повернення речових доказів власнику (законному володільцю) зумовлює поновлення в нього відповідних правомочностей, що випливають із належного йому права власності, у зв'язку з чим є одним зі способів вирішення долі речових доказів [5, с. 211–212]. Отже, повернення означає, що матеріальний об'єкт переходить у повне користування та розпорядження відповідної особи з правом його відчуження або навіть знищення. Зрозуміло, що такі дії стосовно речових доказів не можуть бути вчинені, оскільки в такому разі не буде забезпечено дотримання засади безпосередності дослідження показань, речей і документів. Тобто повернення власнику (законному володільцю) можливо лише у випадку, коли сторона обвинувачення дійде висновку, що немає підстав використовувати матеріальний об'єкт як речовий доказ у кримінальному провадженні, наприклад, якщо в ході досудового розслідування не підтвердилася його належність. За таких умов повернення має супроводжуватися скасуванням арешту майна. Ураховуючи вказане, неправильно видається практика судів, які не розмежують повернення та передачу на відповідальне зберігання, зазначаючи в резолютивній частині «повернути власнику на відповідальне зберігання» й не

встановлюючи жодних обов'язків щодо такого зберігання [6].

Зауважимо, що хоча КПК й передбачений такий спосіб зберігання, як передача на відповідальне зберігання власнику (законному володільцю), ані самим КПК, ані Порядком, ані Інструкцією про порядок вилучення, обліку, зберігання та передачі речових доказів у кримінальних справах, цінностей та іншого майна органами дізнання, досудового слідства і суду (в новій редакції) [7], що є чинною в тій частині, яка не суперечить КПК та Порядку, прийнятому пізніше, не врегульовано процесуальний порядок здійснення такої передачі.

Видається, що в разі, якщо зацікавлена особа – власник (законний володільць) майна – або її представник звернулися до сторони обвинувачення з відповідним клопотанням про передачу на відповідальне зберігання, слідчий або прокурор мають винести постанову про таку передачу (відмову в передачі). У своєму рішенні про передачу слідчий, прокурор мають навести мотиви його прийняття, вказати документи, які підтверджують права особи на відповідний матеріальний об'єкт, а також обґрунтувати можливість особи забезпечити належні умови зберігання (зокрема вказати конкретне місце зберігання, наприклад, гараж або склад, і підтвердити право власності/право користування цим місцем чи наявність договору зберігання із суб'єктом господарювання). Копії зазначених документів мають бути додатками до цієї постанови та зберігатися разом із матеріалами кримінального провадження. У постанові, крім того, мають бути вказані обов'язки особи щодо зберігання матеріального об'єкта, а саме: а) зберігати речові докази в належному стані, придатному для використання в кримінальному провадженні, б) заборона відчужувати їх, передавати іншим особам, в) надавати речові докази слідчому, прокурору, суду для проведення необхідних процесуальних дій за першою вимогою. Також особа, якій передається майно, має бути попереджена про кримінальну відповідальність, передбачену ст. 388 Кримінального кодексу України, про що зазначається в постанові. Факт передачі матеріального об'єкта на зберігання має бути підтверджений розпискою або актом прийому-передачі. Доцільно також передбачити, що постанова про відмову в передачі на відповідальне зберігання або про передачу може бути оскаржена слідчому судді.

Відсутність регламентованого порядку передачі речових доказів на відповідальне зберігання власнику (законному володільцю) спричиняє невизначеність у правозастосовній практиці. Зокрема, досить часто суди взагалі не розглядають клопотання особи про передачу їй речових доказів на відповідальне зберігання, мотивуючи своє рішення тим, що визначення місця зберігання речових доказів не входить до компетенції слідчого судді. При чому в одних випадках суди відмовляють у відкритті провадження за клопотанням [8], а в інших – повертають таке клопотання особі, яка його подала [9]. Не зовсім зрозумілою є також посилання суддів на те, що Порядком зберігання речових

доказів і ст. 100 КПК передача арештованого майна на відповідальне зберігання заінтересованій особі не передбачена [10]. Однак, виходячи з нормативного змісту ч. 6 ст. 100 КПК, цим положенням прямо не заборонено передавати на відповідальне зберігання речові докази, на які накладено арешт. Убачається, що такий підхід суддів викликаний помилковим ототожненням накладення арешту на майно з вилученням майна з фактичного володіння особи. При цьому, відповідно до ч. 1 ст. 170 КПК, «арештом майна є тимчасове, до скасування у встановленому цим Кодексом порядку, позбавлення за ухвалою слідчого судді або суду права на відчуження, розпорядження та/або користування майном», тобто не обов'язково йдеться про позбавлення особи такої правомочності, як фактичне володіння. Отже, потрібно розрізняти наявність підстав для арешту майна та можливість передачі такого майна на відповідальне зберігання власнику, як, наприклад, зроблено у мотивувальній частині ухвали Київського районного суду м. Харкова від 16.12.2016: «Враховуючи викладене, слідчий суддя вважає, що на теперішній час відсутні підстави вважати, що відпала потреба в збереженні, застосованого ухвалою слідчого судді Київського районного суду м. Харкова від 18.11.2016 заходу забезпечення кримінального провадження у виді арешту вказаного транспортного засобу. Проте слідчий суддя вважає можливим змінити місце зберігання арештованого майна та передати його на відповідальне зберігання ОСОБА_1 з покладенням на нього обов'язку забезпечити зберігання транспортного засобу» [11].

Правильною також є практика тих суддів, які в резолютивній частині свого рішення про передачу речових доказів на відповідальне зберігання власнику (законному володільцю) майна (або про зміну місця зберігання речових доказів), крім самого рішення, вказують також нове місце зберігання, заборони щодо такого майна, а також попереджають особу про кримінальну відповідальність за ст. 388 Кримінального кодексу України. Так, наприклад, в ухвалі слідчого судді Київського районного суду м. Харкова від 23.09.2016 задоволено клопотання особи про зміну місця зберігання автомобіля, на який було накладено арешт, місцем зберігання якого визначено приміщення гаража за адресою: Харківська область, Зміївський район, с. Таранівка, вул. Лисенка, 1. Крім того, виходячи з резолютивної частини цього рішення, власнику заборонено здійснювати відчуження, користування та ремонт автомобіля ВАЗ 21115, його попереджено про кримінальну відповідальність за ст. 388 Кримінального кодексу України про необхідність збереження арештованого майна [12].

3) *Умови зберігання.* Розглядаючи умови зберігання матеріальних об'єктів як речових доказів як обставини, особливості реальної дійсності, за яких відбувається або здійснюється що-небудь, а також правила, які існують або встановлені в тій чи іншій галузі життя, діяльності, що забезпечують нормальну роботу чого-небудь [13, с. 441], на нашу думку, доцільно виокремити три групи умов: (1) умови, які стосуються упакування самого матеріального об'єкта; 2) умови, яким

має відповідати місце зберігання такого об'єкта; 3) умови, які стосуються порядку передачі матеріальних об'єктів на зберігання та їх отримання для використання під час кримінального провадження.

Перша група умов урегульована п. 3 Порядку, зокрема встановлено, що на упаковці (бирці) проставляються підписи осіб, які брали участь у процесуальній дії, та зазначається інформація про вміст упаковки, найменування проведеної процесуальної дії, дата її проведення й номер кримінального провадження. При цьому на речові докази, які не можуть бути належним чином упаковані через громіздкість чи з інших причин, прикріплюється бирка в спосіб, що унеможливає її зняття, зміну або пошкодження [14].

Друга група умов залежить від відповідного способу зберігання матеріальних об'єктів як речових доказів. Так, наприклад, у разі зберігання речових доказів у спеціальних приміщеннях органу, у складі якого функціонує слідчий підрозділ, такі приміщення мають бути обладнані сейфами (металевими шафами), стелажми, оббитими металом дверима, ґратами на вікнах, охоронною та протипожежною сигналізацією (п. 7 Порядку зберігання речових доказів). А зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, вилучених із незаконного обігу, які є речовими доказами, здійснюється відповідно до Порядку зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, вилучених з незаконного обігу, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 7 травня 2008 р. № 422. Згідно із цим Порядком, для зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів органи Національної поліції, Служби безпеки України й Держмитслужби виділяють приміщення, що відповідають вимогам, установленим Міністерством внутрішніх справ [15]. Такі вимоги стосуються, зокрема, товщини й міцності стін, підлоги і стелі, вхідних дверей, віконних отворів тощо. Подібні вимоги встановлюються й до приміщень інших установ, у випадку зберігання речових доказів у таких установах.

І, нарешті, третя група умов охоплює правила, якими врегульовано порядок узяття речових доказів на облік, ведення книги обліку речових доказів, вилучених (отриманих) стороною обвинувачення під час здійснення кримінального провадження, порядок отримання речових доказів із місця зберігання, зокрема й порядок доступу до приміщення тощо (п. п. 9–16 Порядку).

4) *Суб'єкти зберігання.* Виходячи з нормативного змісту ч. 2 ст. 100 КПК, речовий доказ або документ, наданий добровільно або на підставі судового рішення, зберігається в сторони кримінального провадження, якій він наданий. Водночас Порядок зберігання речових доказів конкретизує ці положення. Зокрема, залежно від способу зберігання, суб'єктами, відповідальними за зберігання матеріальних об'єктів як речових доказів будуть: 1) у разі зберігання разом із матеріалами кримінального провадження в індивідуальному сейфі (металевій шафі) слідчого, який здійснює кримінальне провадження, – слідчий, який здійснює кримінальне провадження; 2) разі

зберігання в спеціальних приміщеннях органу, у складі якого функціонує слідчий підрозділ, – посадова особа органу, у складі якого функціонує слідчий підрозділ, що призначається наказом керівника такого органу або слідчого підрозділу відповідно до повноважень; 3) у разі зберігання в режимно-секретному підрозділі органу, у складі якого функціонує слідчий підрозділ, – посадова особа режимно-секретного підрозділу органу, у складі якого функціонує слідчий підрозділ, яка призначена керівником такого підрозділу; 4) у разі зберігання в спеціальних установах і підприємствах – відповідальний працівник відповідної установи, якому речові докази передані на зберігання; 5) у разі зберігання у власника (законного володільца) відповідного матеріального об'єкта – власник (законний володілець), якому матеріальний об'єкт передано.

Висновки

Підсумовуючи, варто зазначити, що метою зберігання речових доказів є збереження матеріального носія (матеріальної форми речового доказу) та його доказових ознак і властивостей (змісту речового доказу), тобто запобігання їх утратам, пошкодженню, зміні, спотворенню тощо, для забезпечення використання сформованих речових доказів у кримінальному провадженні, а також дотримання майнових прав учасників кримінального провадження. Водночас видається доцільним виокремлення трьох груп умов зберігання речових доказів: 1) умови, які стосуються упакування самого матеріального об'єкта; 2) умови, яким має відповідати місце зберігання такого об'єкта; 3) умови, які стосуються порядку передачі матеріальних об'єктів на зберігання та їх отримання для використання під час кримінального провадження. При цьому умови зберігання речових доказів, незалежно від стадії процесу, мають відповідати вимогам, що сприяють їх збереженню, незмінності й недоступності для сторонніх осіб.

Список використаних джерел:

1. Белкин А.Р. Теория доказывания в уголовном судопроизводстве / А.Р. Белкин. – М. : Норма, 2007. – 528 с.
2. Головкин О.Е. Хранение вещественных доказательств по действующему уголовно-процессуальному закону: необходимо системное совершенствование / О.Е. Головкин // Известия Тульского государственного университета. Серия «Экономические и юридические науки». – 2014. – № 2. – Ч. 2. – С. 56–64.
3. Ляш А.А. Вещественные доказательства в досудебных стадиях уголовного процесса : [учебное пособие] / А.А. Ляш. – К. : НИИРИО Киевской высшей школы МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1991. – 80 с.
4. Худякова Ю.В. Вещественные доказательства в уголовном процессе : дисс. ... канд. юрид. наук / Ю.В. Худякова. – Челябинск, 2006. – 234 с.
5. Ковальчук С.О. Умови передачі доказів на відповідальне зберігання власнику (законному володільцю) під час кримінального провадження / С.О. Ковальчук // Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. – 2015. – № 5. – С. 210–217.
6. Ухвала Марківського районного суду Луганської області від 10 вересня 2013 року у справі № 417/64/13-к, реєстрац. № 52864799 // Єдиний державний реєстр судових рішень. – К., 2006–2017. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/52864799>.
7. Інструкція про порядок вилучення, обліку, зберігання та передачі речових доказів у кримінальних справах, цінностей та іншого майна органами дізнання, досудового слідства і суду (в новій редакції), затверджена спільним Наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Державної податкової адміністрації України, Служби безпеки України, Верховного Суду України, Державної судової адміністрації України від 27 липня 2010 р. № 51/401/649/471/23/125 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0051900-10/print1443356829524402>.
8. Ухвала Святошинського районного суду м. Києва від 25 січня 2016 р. у справі № 759/842/16-к, провадження № 1-кк/759/256/16, реєстрац. № 55967259 // Єдиний державний реєстр судових рішень. – К., 2006–2017. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/55967259>.
9. Ухвала Києво-Святошинського районного суду Київської області від 4 травня 2016 р. у справі № 369/4041/16-к, провадження № 1-кк/369/936/16, реєстрац. № 57518175 // Єдиний державний реєстр судових рішень. – К., 2006–2017. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57518175>.
10. Ухвала Київського районного суду м. Харкова від 7 вересня 2016 р. у справі № 640/19433/15-к, провадження № 1-кк/640/6850/16, реєстрац. № 61351432 // Єдиний державний реєстр судових рішень. – К., 2006–2017. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/61351432>.
11. Ухвала Київського районного суду м. Харкова від 16 грудня 2016 р. у справі № 640/17981/16-к, провадження № 1-кк/640/9685/16, реєстрац. № 63451304 // Єдиний державний реєстр судових рішень. – К., 2006–2017. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/63451304>.
12. Ухвала Київського районного суду м. Харкова від 23 вересня 2016 р. у справі № 640/10503/16-к, провадження № 1-кк/640/7309/16, реєстрац. № 61678050 // Єдиний державний реєстр судових рішень. – К., 2006–2017. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/61678050>.
13. Словник української мови : в 11 т. – Том 10. – 1979. – С. 441.
14. Порядок зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження, затверджений Постановою Кабінету Міністрів.
15. Порядок зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, вилучених з незаконного обігу, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 7 травня 2008 р. № 422 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/422-2008-%D0%BF>.

Стаття посвячена аналізу норм Уголовного процесуального кодексу України, подзаконних нормативно-правових актів относительно вопроса хранения вещественных доказательств в уголовном производстве. На основании проведенного исследования, а также обобщения судебной практики автор выявляет коллизии и пробелы в нормативном регулировании и формулирует предложения по совершенствованию уголовного процессуального законодательства Украины в этом направлении.

Ключевые слова: вещественные доказательства, формирование доказательств, хранение вещественных доказательств, условия и способы хранения.

This article analyzes the norms of the Criminal Procedure Code, other regulatory acts on the issue of storage of physical evidence in criminal proceedings. Based on the research and generalization of judicial practice the author reveals contradictions and gaps in the normative regulation and formulate proposals for improving the criminal procedural legislation of Ukraine in this direction.

Key words: physical evidence, formation of evidence, storage of evidence, conditions and ways of storage.

